

ადამის ფესვი (THAMUS COMMUNIS) ქართულ სამედიცინო ლიტერატურაში

ნინო ყურაშვილი

საქართველოს უნივერსიტეტის
მონვეული პროფესორი

მედეა ჩიქავა

სტუ-ს პროფესორი

თამარ ცინცაძე

სტუ-ს პროფესორი

რეზიუმე

სტატიაში განხილულია ადამის ფესვის შესახებ ქართულ სამედიცინო ლიტერატურაში მოპოვებული ინფორმაცია.

ადამის ფესვი შუა საუკუნეებში გამოიყენებოდა როგორც დამოუკიდებლად, ისე სხვა სამკურნალო მცენარეებთან ნაკრებში. დავით ბაგრატიონის „იადიგარ დაუდის“ (XVI საუკუნე), ზაზა ფანასკერტელ-ციციშვილის „სამკურნალო წიგნი - კარაბადინის“ (XV საუკუნე), ქანანელის „უსწორო კარაბადინის“ (XI საუკუნე) მიხედვით, ადამის ფესვი გამოიყენებოდა ეპილეფსიის, უშვილობის, საჭმლის მონელების პრობლემების, ღამის კოშმარების, სახსრების ტკივილის, შეშუპებისა და ანთებითი პროცესების დროს, ჰემანგიომისა და ღვიძლის სიმსივნეების სამკურნალოდ, ნაყვავილევისა და სხვა სახის ლაქების მოსაშორებლად.

მე-17 საუკუნიდან ადამის ფესვის შესახებ მონაცემები აღარ იძებნება ქართულ სამედიცინო ლიტერატურაში. მხოლოდ გასული საუკუნის 30-40-იან წლებში, ქართველმა ექიმებმა მეგრელიშვილმა და იობაშვილმა, რომლებიც თანამშრომლობდნენ ფარმაკოლოგიის ინსტიტუტთან, თავიანთი სამეცნიერო ნაშრომები მიუძღვნეს ადამის ფესვს. ისინი მცენარის ანალგეზიურ და რევმატიული დაავადებების სამკურნალო თვისებებს მიაწერდნენ *Thamus communis*-ის ფესვიდან გამოყოფილ კალციუმის ოქსალატს.

საკვანძო სიტყვები: ადამის ფესვი, კარაბადინი, ყუსტი, კალციუმის ოქსალატი.

ADAM'S ROOT (THAMUS COMMUNIS) IN THE GEORGIAN MEDICAL LITERATURE

Nino Qurashvili

Invited Professor of the University of Georgia;

Medea Chikava, Tamar Tsintsadze

Professors of GTU

RESUME

The article discusses data on Adam's Root (*Thamus communis*), collected from the Georgian Medical Literature.

Thamus communis was used as a single herb, as

well as in combination with other medicinal plants in medieval time. „Iadigar Daudi“, Georgian medical handbook by David Bagrationi (the 16th century), „Book of Medical Treatment - Karabadini“ by Zaza Panaskerteli-Tsitsishvili, (the 15th century) and medical handbook „Incomparable Karabadini“ by Kananeli (the 11th century) describe Adam's root as incomparable remedy for epileptic seizures, in acyesis treatment, for avoiding nightmares, resolving digestion problems, relieving joint pain, swelling, inflammation, removing pockmarks and other face spots, for the treatment of hemangioma and liver tumors, etc.

Since the 17th century no data were found. Only in 1930-40s, Georgian physicians, Megrelishvili and Iobashvili, who conducted joint research with scientists from the Institute of Pharmacochimistry, dedicated their scientific works to *Thamus communis*. They ascribed the plant analgesic and rheumatic diseases healing properties to calcium oxalate isolated from the roots of *Thamus communis*.

* * * *

სამკურნალო მცენარეებიდან დამზადებული წამლები ნაკლებად მავნებელია ადამიანის ორგანიზმისათვის, ვიდრე ქიმიური პრეპარატები. მათი უპირატესობა განპირობებულია თანდათანობითი ზემოქმედებით, უკიდურესად დაბალი ტოქსიკურობით, მცირე გვერდითი მოვლენების არსებობით. ცხადია, არსებობს შხამიანი მცენარეებიც, რომლებიც წამლებად გამოიყენება [1].

საქართველოში სამკურნალო მცენარეების გამოყენების შესახებ ცნობებს იძლევა ძვ. ქართული სამედიცინო წერილობითი წყაროები — ქანანელის „უსწორო კარაბადინი“ (XI საუკუნე), ხოჯაყოფილის „წიგნი სააქიმო“ (XIII საუკუნე), ზაზა ფანასკერტელ-ციციშვილის „სამკურნალო წიგნი — კარაბადინი“ (XV საუკუნე), „იადიგარ დაუდი“ (XVI საუკუნე). დიდი მასალაა შემონახული იოანე და თეიმურაზ ბატონიშვილებისა და სხვათა სამედიცინო ხელნაწერებშიც. მე-19-ე საუკუნის შუა პერიოდამდე მხოლოდ და მხოლოდ მცენარეული და ცხოველური წარმოშობის წამლებით სარგებლობდნენ [2].

სამკურნალო მცენარეებით მდიდარი საქართველოს ფლორიდან, კვლევის ობიექტად შევარჩიეთ ადამის ფესვი, რომელიც წარმატებით გამოიყენებოდა ხალხურ მედიცინაში და მოხსენებულია ძველ კარაბადინებში. იგი ქართულ ისტორიულ წყაროებში გვხვდება ჩვენი წელთაღრიცხვის მე-11 საუკუნიდან სხვადასხვა დასახელებით. მას შემდეგ აქტიურად და წარმატებით გამოიყენებოდა სხვადასხვა დაავადების სამკურნალო მცენარეულ ნაკრებებში, კერძოდ, ეპილეფსიური შეტევების, სახსრების, წელის ტკივილების, ბუასილის, უშვილობის სამკურნალოდ. ძირითადად გამოიყენებული იყო მცენარის წყლიანი გამონაწელი, გამონაცემები და სპირტხსნარები ისეთი დაავადებების სამკურნალოდ, როგორცაა: ბრონქიტი, ტუბერკულოზი, შარდის ბუშტის დაავადებები, საშვილოსნოს დაავადებები, ოსტეოქონდროზი, რადიკულიტი, ართროზი, პოლიარტრიტი, პოდაგრა, პოლიპები, სისხლჩაქცევები, დაჟეჟილობები, მეჭეჭები და ეგ ზემა, ნეკნათშორისი ნევრალგია და სხვ. [3].

ადამის ფესვი (*Thamus communis*) მრავალწლოვანი ბალახოვანი მცენარეა დიოსკორეასებრთა ოჯახისა. მას გამსხვილებული ფესვი, მცოცავი და ხვიარა ღერო აქვს. გავრცელებულია ყირიმსა და კავკასიაში, ხმელთაშუა ზღვისპირეთის ქვეყნებში, ევროპასა და წინა აზიაში. საქართველოში მთის შუა სარტყლამდე, ძირითადად ტყეში და ტყის პირას იზრდება [14]. იგი დეკორატიული მცენარეა, იყენებენ ცოცხალ ღობედ. ფესვებს იყენებენ ხალხურ მედიცინაში [4].

Thamus communis საქართველოში თითქმის ყველა კუთხეში გვხვდება, რაზეც მიუთითებს მისი განსხვავებული დასახელებები: ქართლში - მინისქონა; ფშავეში - ძალღაფსელა; თუშეთში - დათვყურძენა; იმერეთში - ლეფშურა; ზემო აჭარაში - ლემშრა; ქვემო აჭარაში - ქავილა; რაჭაში, ლეჩხუმში და ზემო იმერეთში - ფუტკრიქავა, ფუთრიკავა; გურიაში - ძირინამალი; სამეგრელოში - მორთა, უნთო, უნთოში, ჯინჯი, ძარხუხუ; სვანეთში - მგთ, მუუთა [5].

შესწავლილი ლიტერატურული მონაცემების მიხედვით, ადამის ფესვი შეიცავს 8-10% სპიროსტანისა და ფუროსტანის ტიპის სტეროიდულ საპონინებს [6]. მცენარის სხვადასხვა ნაწილის შემადგენლობაში აგრეთვე შედის: ჭიანჭველმჭავა, მჟაუნმჭავა, მთრიმლავი ნივთიერებები, გლიკოზიდები, ბრიონინი, ბრიონიდინი, ორგანული მჟავები და სხვ. [3].

ა. მაყაშვილის ლექსიკონის მიხედვით ადამის ფესვის ერთ-ერთი დასახელებაა მიხელტა [5]. თუმცა, სახელწოდებით მიხელტა ლადო აღნიაშვილს დახასიათებული აქვს ძირმწარა (*Aristocholia clematitis*) [6]. უძველეს წყაროებში, მაგალითად, დავით ბაგრატიონის „იადიგარ დაუდსა“ [10] და ქანანელის „უსწორო კარაბადინში“ [11] ადამის ფესვი მოხსე-

ნიებულია, როგორც ყუსტი. ხალხურ მედიცინაში ადამის ფესვს „ცეცხლოვან ფესვს“ უწოდებენ და ზოგჯერ მოიხსენიებენ, როგორც „გველის ბალახს“, რადგან გველის შხამის მსგავსი მანანალგეზირებელი თვისება აქვს.

მცენარის მრავალმხრივი სამკურნალო თვისებები კარგად იყო ცნობილი ჯერ კიდევ მე-16 საუკუნის საქართველოში. დავით ბაგრატიონის „იადიგარ დაუდში“ ვკითხულობთ (ძველი ქართული სამედიცინო ტერმინოლოგიის განმარტებები იხილეთ დანართში):

„ყუსტი (ლეფშურა) - მესამეს წილშა მხურვალი და ხმელი არი, თეძოებისა და კუკუხოს ტკივილს ორსავე უშველის. კაცსა რომე ასოები და სახსრები სტკიოდეს, იმას უშველის. ფილენჯი და ფილენჯისა ქარსა კარგად უზამს, გრილსა ხაფაყანსა და გრილსა სისხასა ორსავე არგებს. ცივებასა უშველის და რაგინდარა რამე სიმსივნე იყოს, ყუელას დააცხრობს და უშველის“ [9].

გარდა ამისა, იგივე იადიგარ დაუდის მიხედვით, მცენარე წარმატებით გამოიყენებოდა ეპილეფსიის, უშვილობის, საჭმლის მონელების პრობლემების, ღამის კოშმარების, სახსრების ტკივილების სამკურნალოდაც.

ზაზა ფანასკერტელი-ციციშვილის „კარაბადინის“ მიხედვით, ადამის ფესვი (ყუსტი) გამოიყენებოდა მცენარეთა ნაკრებში ზურგისა და წელის ტკივილის, შარდის ბუშტის ანთების, კუჭ-ნაწლავის მოქმედების პრობლემებისას, ჰემანგიომისა და ღვიძლის სიმსივნეების, ნაღვლის ბუშტის დაავადებების სამკურნალოდ:

„სხუა კარი და ნიშანი ზურგისა ტკივილისა და მოდრეკისა და არყანისა, რომელ არს თეძოთა ტკივილი.

რომე არყნისაგან ზურგი სტკიოდეს-დაიჭირე: საქაბინჯი, ჯავშარი, მუყლი, აშვი, ზანჯაბილი, ანძრუთი, სურინჯინი, მარილი ინდოური, ჯუნდი, ბედსტარი, ყუსტი, აზამბადი, ზირა, ფურცელი სადაფისა, ანისურის თესლი და კამის თესლი; ესე ყუელა თუითო წონა სამისა მუტყელისა ტლედ ქნას.

შარდის ბუშტის ანთებისას მოიღე: სოდი და მწარე ნუში, ყუსტი და სუმბული, ფილფილი და სალიხა თუითო-2-2 დრამი, ესე ყუელა დანაყე, გაცარ და ასთონი ერთი თაფლი რომე ამას მოუნდებოდეს, მოადულე, ქაფი მოხადე და ესე წამლები შიგან გაურთეთ და ყოველთა დღეთა თბილსა წყალშიგან ჩასმიდი და თბილსა წყალსა ზედაცა ასხმიდით.

წამალი სარგო ტყირბისა და ლუიძლისა და სიმსივნისა და ყუითლისა წყლისა და სტომაქის ტკივილისათვის, და თირკმელთა, და გოინსა და ხუელასა ძუელსა, და ქუემძრომელთა ძნელად ნაკბენსა“ [11].

ქანანელი თავის „უსწორო კარაბადინში“ უსწორო იძლევა გამოცდილ რეცეპტს ნაყვავილევისა და

სხვა სახის ლაქების მოსაშორებლად, სადაც სხვა მცენარეებთან ერთად გამოიყენება ადამის ფესვიც (ყუსტი): „თუ პირზედა ნაყვავილევი ჩანდეს ანუ ქვითრუში, ანუ სხვა ნითელი რამე აჩნდეს, წამალი მისი, აილე: სოსნის ძირი, ყუსტი და მურდა სანგი (ტყვიის ჟანგი) და ირმის რქა დამწვარი, ბორა (ოქრომჭედლის ბორა) და ვაშაყი ყველა დანაყე და გოსაფრისა ყვითლისა წვენითა შეზილე და შემოსდეგ და რაც ჩნდეს ყუელა წაილოს.“

სხვა წამალი გამოცდილი, აილე ყუსტი დარიჩინი დანაყე და გოსაფრისა ყვითლისა წვენითა შეასოვლე და შემოსდეგ, ნიშნები ყველა წაილოს“ [10].

მე-17 საუკუნიდან ადამის ფესვის შესახებ მონაცემები აღარ იძებნება ქართულ სამედიცინო ლიტერატურაში. მხოლოდ მე-20 საუკუნის 30-40-იან წლებში კვლავ გაჩნდა მის მიმართ ინტერესი. გასული საუკუნის 40-იან წლებში ქართველი მეცნიერი ნ. იობაშვილი დეტალურად აღწერს განსხვავებას ადამის ფესვსა და შავ ბრიონიას შორის: „საჭიროა აღინიშნოს, რომ *Thamus communis*-ის ფესურა გარეგნულად წააგავს *Bryonia alba*-ს და *Bryonia dioica*-ს ფესურას, რის გამოც მას მიაკუთვნეს სახელწოდება *Bryonia nigra*, რაც სწორი არ არის. *Bryonia alba* და *Bryonia dioica* ეკუთვნიან *Cucurbitaceae*-ს ოჯახს. *Thamus communis*-ის ფესურა ანატომიური შენებით განსხვავდება *Bryonia alba* და *Bryonia dioica*-სგან. ჩვენ გვქონდა შესაძლებლობა მიკროსკოპის ქვეშ გაგვესინჯა *Bryonia alba*-ს ფესურას განივი ანათალი. უკანასკნელში, განსხვავებით *Thamus communis*-ისგან, მოჩანს ცენტრიდან პერიფერიისაკენ მიმავალი გულგულის სხივები. *Thamus communis*-ის ფესურას განივ ანათალზე კი მოჩანს ბასრწვეტიანი, კონებად დალაგებული კრისტალები. ისე ორივე ფესურის დამახასიათებელია სახამებლით მდიდარი უჯრედები“ [12].

ადამის ფესვის (ლეფშურას) ფარმაცოლოგიურ აქტივობაზე საინტერესო დაკვნა აქვთ გამოტანილი ფარმაცოქიმიის ინსტიტუტის თანამშრომლებსაც: „სხვათაშორის, ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ მრავალი მცენარე ჰკარგავს შხამიანობის თვისებას გამოშრობისას და ხდება სრულიად უვნებელი, რის გამოც საჭმელადაც კი იხმარება. აქედან გამომდინარე, ლეფშურას ფესვს, რომელიც საკვლევეო-სამეცნიერო ფარმაცო-ქიმიური ინსტიტუტის მუზეუმში 1934 წლიდან ინახებოდა, უნდა დაეკარგა თავისი გამაღიზიანებელი თვისებები, მაგრამ ეს არ გამართლდა.“

დაფხვნილ მშრალ ფესვს მიემატა წყალი მცირე რაოდენობით. ნარევის კანზე წასმის შემდეგ ფხვნილმა კანის გაღიზიანება გამოიწვია.

მცენარის ფესვის შემადგენლობაში შედის კალციუმის ოქსალატი. ჩატარებული სამეცნიერო კვლევების შედეგად დადგინდა, რომ კანის გაღიზი-

ანება ლეფშურას მოხმარებისას გამოწვეულია ნემსისებრი კრისტალების კანში შესობით, ე.ი. მოქმედება მხოლოდ ადგილობრივია და წმინდა მექანიკური ხასიათის“ [12].

ნ. მეგრელიშვილის მიერ მედიცინის მეცნიერებათა დოქტორის ხარისხის მოსაპოვებლად წარდგენილი დისერტაციის „მასალები სახსართა რევმატიული ანთების ლეფშურათი მკურნალობის საკითხისათვის“ მიხედვით, *Thamus communis* შეიცავს კალციუმის ოქსალატს, რომელიც იწვევს ადგილობრივ გაღიზიანებას და მექანიკური ზემოქმედებით კურნავს რევმატიულ დაავადებებს. მის მიერვე ჩატარებული კვლევების თანახმად, ადამის ფესვის ნაცრიანობა არ აღემატება 12,0%-ს, ხოლო სინამე - 50%-ს [13]. ქართულ სამედიცინო ლიტერატურაში მეგრელიშვილის სადისერტაციო ნაშრომის შემდეგ ადამის ფესვის სამეცნიერო შესწავლის შესახებ მონაცემები აღარ იძებნება.

როგორც ჩვენს მიერ შესწავლილი ლიტერატურიდან ჩანს, მრავალი საუკუნის განმავლობაში ადამის ფესვი წარმატებით გამოიყენებოდა სხვადასხვა დაავადების სამკურნალოდ. თუმცა, გაურკვეველი მიზეზების გამო, იგი დავიწყებას მიეცა. ჩვენი აზრით, ამ უნიკალური მცენარის კვლევის განახლებით, შესაძლებელი იქნება საუკუნეებით გამოცდილი სამკურნალო მცენარის მედიცინაში დაბრუნება.

ქველი ქართული სამედიცინო ტერმინოლოგიის განმარტებები:

1. ფილენჯი - დამბლა
2. ფილენჯისა ქარი - იგივე ფილენჯი
3. ხაფაყანი - ქმინვა, გულის ფეთქვა. თურქ. *Hafakan* ხაფაქან - გულის ფრიალი, ძვერა, ცემა.
4. სისხა - ფალარათობა სისხლით
5. ემთილა - არ. ეხთილა - საჭმლის მოუნელებლობა, ზომაზე მეტი გაძღომა, მუცლის ამოყორვა. ი.დ. გვ. 702
6. თასანუჯი - კონვულსია, კრუნჩხვა ტვინის ავადმყოფობა - ჰემიპლეგია. (ჰემიპლეგია [ბერძ. *hēmi* ნახევარი და *plēgē* დარტყმა] - (მედიც.) სხეულის ერთი ნახევრის ნებისმიერი მოძრაობის დაკარგვა; ნახევარდამბლა). მუფალიჯიცი იგივეა.
7. ალის დანოლა - ქაბუსი, ავადმყოფობა, ძილში ბნელასივით დაემართება. იგივე არაბ. ქაბუს - კომმარი
8. თათარ ყურთი - ეპილეფსია, ბნედა, მტერთა დაცემა
9. სუზაბის ერბო - თურქ. *Susam* - იგივე სეზამი - *Semena Sesami Orientalis* - სეზამის ზეთი
10. ნაჟვი - ნაძვი - *Pinus Silvestris* L.
11. ნაჟვის ზეთი - *Oleum Pini Silvestris* - ნაძვის ზეთი

12. საჯი - ტაფა ირან.
13. დამალი - სასა პირის ღრუს უკანა კედელი
Palatum molle
14. უზანლულის თესლი - მარიამ საკმელა - Herba
Rutea მცენარისაგან Ruta Graveolens
15. ყუავის ჭანგა - ყვავის ჭანგა - აქლილუ მულუ-
ქი - Cichorium Intybus L.
16. ყუავის ჭანგა - ვარდკაჭაჭა
17. მუყლი, მუტყლი - ლადანის ფისი, ფიჭვის ან
სოჭის ფისი, ინდური საკმელი
18. მარამა - მალამო
19. ტყირბი - ჰემანგიომა
20. მური - მურტი, მარადმწვანე ბუჩქია, გამოიყე-
ნება დეკორატიული მიზნითაც.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. ხიდაშელი შალვა. ფიტოთერაპია. საქართვე-
ლოს ხარისხის მართვის ინსტიტუტი. გამომცემლო-
ბა „შემომქმედი“. 1996. გვ. 3-7.
2. სამკურნალო მცენარეები. მასალა ვიკიპე-
დიიდან — თავისუფალი ენციკლოპედია. [https://
ka.wikipedia.org/wiki/სამკურნალო_მცენარეები](https://ka.wikipedia.org/wiki/სამკურნალო_მცენარეები)
უკანასკნელად გადამოწმებულია 27.10.2020.
3. ადამის ფესვები ნედლი სახით [https://mwvane-
aftiaqi.com/product.php?id=72](https://mwvane-aftiaqi.com/product.php?id=72) უკანასკნელად გადა-
მოწმებულია 27.10.2020.
4. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. ტ. 1, შინდი
- ჰუზი, მთავარი სამეცნიერო რედაქცია, 1953. გვ.11.
5. ა. მაყაშვილი. ბოტანიკური ლექსიკონი. მცე-
ნარეთა სახელწოდებანი. თბილისი: საბჭოთა საქა-
რთველო, 1961 (საქმთავარპოლიგრაფგამომც. მე-2
სტ). გვ-260-261.
6. ლ. ერისთავი. ფარმაკოგნოზია. საქართველოს
მაცნე, თბილისი, 2005, გვ. 319.
7. ძალის სატაცური, მიხელტა. [http://www.ice.
ge/new/samkurnalo/zz/zz_text.htm](http://www.ice.ge/new/samkurnalo/zz/zz_text.htm) უკანასკნელად
გადამოწმებულია 27.10.2020.
8. პერიოდული გამოცემა „ჯეჯილი“. ოქტომბე-
რი, 1898. გვ.52-54.
9. დ. ბაგრატიონი. იადიგარ დაუდი. გამომცე-
მლობა „საბჭოთა საქართველო“. თბილისი 1985. გვ.
218, 425-426, 463-464, 484.
10. ქანანელი. უსწორო კარაბადინი. საქმედგამი,
თბილისი, 1940. გვ. 296, 374.
11. ზ. ფანასკერტელ-ციციშვილი. სამკურნალო
ნიგნი - კარაბადინი. ტ. 2, გამომცემლობა „მეცნი-
ერება“, თბილისი, 1988. გვ. 506-511, 525, 527, 543-
545, 569, 586-587, 611, 636.
12. ნ. იოზაშვილი. მასალები Thamus communis-ის
ფესვების გამალიზიანებელი თვისების შემადგენე-
ლი ნაწილების შესახებ. თბილისი, 1941, გვ. 326-334.
13. ნ. მეგრელიშვილი. მასალები სახსართა რევ-
მატიული ანთების ლეფშურათი მკურნალობის სა-
კითხისათვის. თბილისი, 1952.
14. მ. მესხი. ბოტანიკა. გამომცემლობა „განათ-
ლება“, თბილისი 1976, გვ 314.